

Tomasz Irzyniec¹, Halina Kulik², Wioleta Piechaczek², Jolanta Eszyk², Szymon Szemik², Bogusława Banaszak-Żak², Magdalena Żurke², Aneta Trzcńska², Stanisława Dutkiewicz²

¹Zakład Promocji Zdrowia i Pielęgniarstwa Środowiskowego, Wydział Nauk o Zdrowiu, Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach

²Zakład Propedeutyki Pielęgniarstwa, Wydział Nauk o Zdrowiu, Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach

Świadomość pielęgniarek w zakresie nieprzestrzegania zasad odpowiedzialności zawodowej

Awareness of nurses about breaking the rules of professional liability

STRESZCZENIE

Wstęp. Istotą zawodu pielęgniarki jest zapewnienie kompleksowej opieki pielęgniarskiej powierzonym jej pacjentom. Zawód pielęgniarki regulowany jest przepisami prawa ogólnego, samorządowego, Kodeksem Etyki Zawodowej Polskiej Pielęgniarki i Położnej, jak również wewnętrznymi regulaminami zakładowymi oraz zakresami obowiązków, uprawnień i odpowiedzialności na stanowisku pracy.

Cel pracy. Celem badań była próba oceny świadomości pielęgniarek w zakresie konsekwencji łamania zasad odpowiedzialności zawodowej.

Materiał i metody. Badania kwestionariuszowe przeprowadzono wśród 486 pielęgniarek zatrudnionych w szpitalach znajdujących się na terenie aglomeracji śląskiej.

Wyniki. Jako osoby najczęściej przejawiające łamanie zasad odpowiedzialności zawodowej respondentki wymieniają pielęgniarki (61%) i lekarzy (46%). Pielęgniarki najczęściej, bo w 23%, wymieniały wśród przypadków łamania zasad odpowiedzialności zawodowej w miejscu pracy czynności związane z podawaniem leków niewpisanych do karty zleceń, co motywowały wykonywaniem polecenia służbowego i brakiem organizacji pracy (po 14%) oraz zbyt małą liczbą personelu i pośpiechem (po 9%). Aż 56% ankietowanych uważa, że sprawcy takich zdarzeń nie ponoszą żadnej kary.

Wnioski. Pielęgniarki niechętnie wypowiadają się na temat łamania zasad odpowiedzialności zawodowej. Przyczynami łamania takich zasad są głównie pośpiech, nieznanomość przepisów prawa oraz zły przepływ informacji.

Problemy Pielęgniarstwa 2017; 25 (1): 8–13

Słowa kluczowe: pielęgniarki, odpowiedzialność zawodowa

ABSTRACT

Introduction. The essence of the nursing profession is to provide comprehensive nursing care to patients entrusted to her. Nursing profession is regulated by laws of general local government, the Code of Ethics of Polish Nurses and Midwives as well as the internal regulations in the workplace, and ranges of duties, powers and responsibilities in the workplace.

Objective. The aim of this study was to assess the awareness of nurses in professional liability.

Material and method. The research questionnaire was conducted among 486 nurses employed in hospitals located in the Silesian agglomeration.

Results. As people usually manifested by breaking the rules of professional responsibility respondents mention nurses (61%) and doctors (46%). Among the violations of the rules of professional responsibility in the workplace nurses most, because in 23% of exchange activities related to the administration of drugs not listed in the card order which motivated the command missions and lack of organization of work (14%), too few staff and haste (9%). As many as 56% of respondents

Adres do korespondencji: dr n. med. Jolanta Eszyk, Zakład Propedeutyki Pielęgniarstwa, Wydział Nauk o Zdrowiu, Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach, ul. Francuska 20/24, 40–027 Katowice, tel./faks (032) 252 80 06, e-mail: jeszyk@sum.edu.pl
DOI: 10.5603/PP.2017.0002

believe that the perpetrators of such incidents do not assume any penalty.

Conclusions. Nurses reluctant to speak about breaking the rules of professional responsibility. The reasons for breaking the rules of professional responsibility are mainly haste, ignorance of the law and the poor flow of information.

Problemy Pielęgniarstwa 2017; 25 (1): 8–13

Key words: nurses, professional liability

Wstęp

Współczesne pielęgniarstwo stanowi istotną część systemu ochrony zdrowia. Pielęgniarkom stawiane są wysokie wymagania dotyczące ich kwalifikacji i umiejętności zawodowych, co obliuguje je do ciągłego doskonalenia zawodowego [1]. Zgodnie z Ustawą z dnia 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej zawód pielęgniarki jest samodzielnym zawodem medycznym i może być wykonywany przez osobę posiadającą prawo wykonywania zawodu stwierdzone albo przyznane przez właściwą Okręgową Radę Pielęgniarek i Położnych. W myśl zawartych w ustawie przepisów pielęgniarka wykonuje swój zawód z należytą starannością, zgodnie z zasadami etyki zawodowej, poszanowaniem praw pacjenta, dbałością o jego bezpieczeństwo, wykorzystując do tego wskazania aktualnej wiedzy medycznej [2].

Przesłankami odpowiedzialności zawodowej pielęgniarki są: postępowanie niezgodne z zasadami etyki zawodowej określonymi w Kodeksie Etyki Zawodowej Pielęgniarki i Położnej Rzeczypospolitej Polskiej oraz naruszenie przepisów dotyczących wykonywania zawodu pielęgniarki [3].

Ustawa z dnia 1 lipca 2011 r. o samorządzie pielęgniarek i położnych definiuje termin „odpowiedzialność zawodowa” oraz postępowanie wobec pielęgniarki w przypadku naruszenia zasad etyki zawodowej i przepisów dotyczących wykonywania zawodu pielęgniarki i położnej. Pielęgniarka w związku z wykonywanym zawodem podlega następującym rodzajom odpowiedzialności prawnej: karnej, cywilnej, pracowniczej (dyscyplinarnej), administracyjnej oraz zawodowej (etycznej) [4]. Wyżej wymieniona ustawa przewiduje rozszerzenie katalogu kar wymierzanych w przypadku stwierdzonego przewinienia zawodowego o karę finansową orzeczaną jako karę zasadniczą lub dodatkową. Pielęgniarka, która w postępowaniu w sprawie odpowiedzialności zawodowej została ukarana, jest wpisana do rejestru ukaranych, prowadzonego przez Naczelną Radę Pielęgniarek i Położnych. Przepisy zawarte w ustawie ustalają, że kara pozbawienia wykonywania zawodu pielęgniarki ulega zatarciu po 15 latach, jednocześnie pielęgniarka pozbawiona tego prawa może ponownie ubiegać się o jego przyznanie po upływie 10 lat od uprawomocnienia się orzeczenia [5].

Pielęgniarki i położne stanowią najliczniejszą grupę profesjonalistów medycznych wykonujących samodzielne zadania zawodowe. Znajomość prawa medycznego i jego stosowanie jest więc podstawową kwestią w wykonywaniu obowiązków zawodowych tej grupy zawodowej, z kolei brak wiedzy w tym zakresie może skutkować poważnymi konsekwencjami prawnymi oraz moralnymi, w tym zagrażającymi bezpieczeństwu pacjentów [6].

Cel pracy

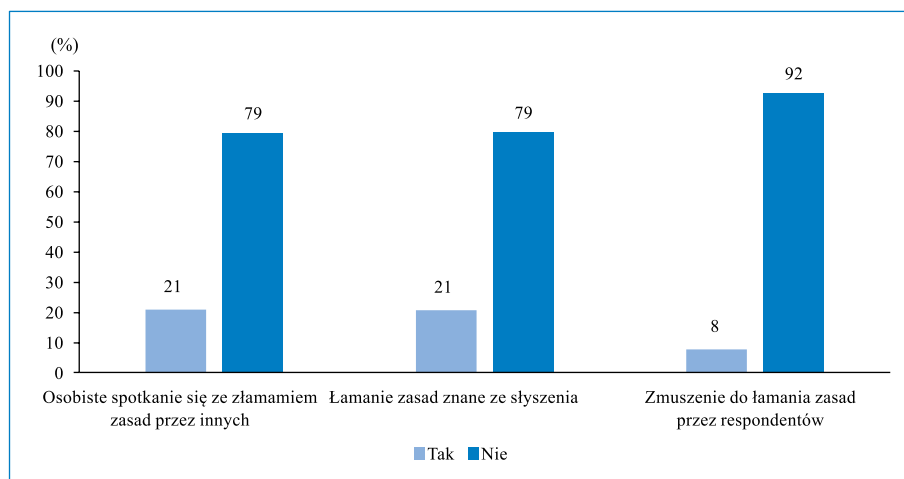
Celem badań była próba oceny świadomości pielęgniarek w zakresie łamania zasad odpowiedzialności zawodowej, a szczególnie:

- określenie, czy badane pielęgniarki spotykają się z przypadkami łamania zasad odpowiedzialności zawodowej;
- identyfikacja przewinień zawodowych oraz ponoszonych konsekwencji;
- określenie przyczyn niewłaściwego zachowania.

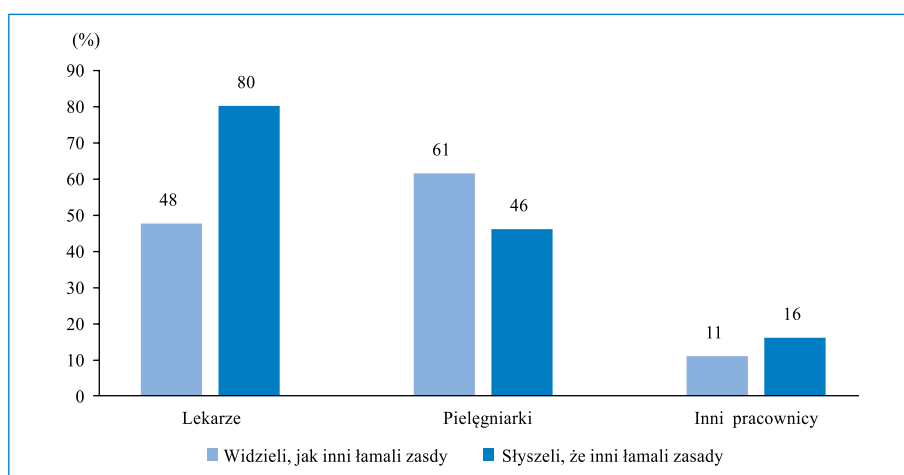
Materiał i metody

Badania przeprowadzono wśród 486 czynnych zawodowo pielęgniarek zatrudnionych w szpitalach znajdujących się na terenie aglomeracji śląskiej. Uzyskano zgodę dyrektorów placówek na przeprowadzenie badań wśród pielęgniarek.

Badania przeprowadzono przy pomocy autorskiego kwestionariusza ankiety zawierającego 53 pytania zamknięte i otwarte, dotyczące łamania zasad odpowiedzialności zawodowej. Pytania te były podzielone na trzy grupy i dotyczyły osobistego spotkania się z łamaniem zasad przez inne osoby, posiadania wiedzy na ten temat od innych osób („słyszały, że inni łamią zasady”) oraz osobistego złamania zasad. Podczas badania zyskano 486 poprawnie wypełnionych kwestionariuszy ankiet. Pielęgniarki w poszczególnych placówkach niechętnie odnosiły się do prowadzonych badań, mimo że były one anonimowe i dobrowolne. Respondenci zostali poinformowani o tym, że udział w badaniach był zupełnie dobrowolny i w każdym momencie przeprowadzania ankiety mogli zwrócić się do przeprowadzającego badania z pytaniami, wyjaśnić swoje wątpliwości oraz zrezygnować z wypełnienia kwestionariusza bez żadnych konsekwencji. Badania były w pełni anonimowe, dlatego w żadnym

Rycina 1. Świadomość łamania zasad odpowiedzialności zawodowej
Figure 1. Awareness of nurses about breaking the rules of professional liability

Rycina 2. Osoby dopuszczające się łamania zasad odpowiedzialności zawodowej
Figure 2. Persons breaking the rules of professional responsibility

punkcie ankiety nie było potrzeby wpisywania swoich danych personalnych. Badania służą wyłącznie celom naukowym. Wszelkie informacje zgromadzone w ich trakcie zostały wykorzystane wyłącznie do analizy statystycznej przeprowadzonych badań.

Zdecydowaną większość badanych stanowiły kobiety (98%) — w wieku od 36. do 50. roku życia (77%), ze stażem pracy 15–25 lat (53%), które ukończyły średnią szkołę pielęgniarską (liceum medyczne i studium medyczne — 89%), mieszkające w mieście (89%).

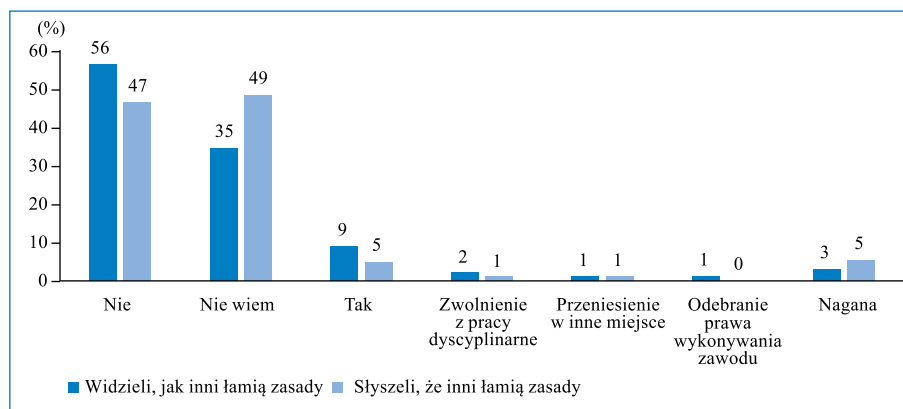
Wyniki

Na pytanie, czy respondent osobiście spotkał się z przypadkami łamania zasad odpowiedzialności zawodowej w miejscu pracy przez innych, twierdząco odpowiedziało 21% (n = 101) badanych pielęgniarek,

podobnie jak na pytanie, czy znają one ze slyszenia przypadki łamania zasad odpowiedzialności zawodowej. Natomiast na pytanie, czy były zmuszone do złamania zasad, pozytywnie odpowiedziało 8% (n = 37) respondentów (ryc. 1).

Wśród osób, które widziały łamanie zasad, 48% wskazało na lekarzy, a 61% — na pielęgniarki. Większość osób, które znały przypadki łamania zasad ze slyszenia, wskazywała na lekarzy (80%) i pielęgniarki (46%) jako tych, którzy łamali zasady. Na innych pracowników medycznych wskazywało w obu grupach ponad 10% (ryc. 2).

Następne analizowane pytanie było otwarte: respondenci sami wskazywali na konkretne sytuacje, które łączyły z łamaniem zasad odpowiedzialności zawodowej. Wśród przewinień zawodowych, z któ-

Rycina 3. Ponoszenie kary za łamanie zasad odpowiedzialności zawodowej

Figure 3. Incurring penalties for breaking the rules of professional responsibility

rzymi badane spotkały się osobiście, pielęgniarki wyróżniają: niekompetentne postępowanie (14%), przedmiotowe traktowanie pacjentów (9%), łamanie tajemnicy zawodowej (8%), nieetyczne postępowanie (5%), łamanie praw pacjenta (4%) i ukrywanie błędów (3%). W grupie osób, które słyszały o łamaniu zasad odpowiedzialności zawodowej, najczęściej słyszano o: łamaniu praw pacjenta (11%), braku autoryzacji zleceń (8%), łamaniu tajemnicy zawodowej (5%) i ukrywaniu błędów (9%). Natomiast respondenci, którzy sami dopuszczali się łamania zasad, wskazywali głównie na przyjmowanie przez telefon zleceń lekarskich i ich wykonywanie bez autoryzacji lekarza (23%) oraz wykonywanie czynności spoza zakresu obowiązków, na przykład pobieranie krwi z tętnicy (14%).

Przyczyny niewłaściwego zachowania personelu medycznego wymieniane najczęściej przez respondentów we wszystkich grupach to: pośpiech i nadmiar obowiązków zawodowych, zły przepływ informacji i zła organizacja pracy, rutyna i przyzwyczajenie. Osoby, które widziały łamanie zasad, wymieniały jeszcze brak określonego zakresu obowiązków, nieznanomość przepisów i lekkomyślność — podobnie jak ci, którzy słyszeli o łamaniu zasad. Natomiast osoby, które same dopuściły się postępowania niezgodnego z zasadami, zwróciły uwagę na małą liczbę personelu oraz polecenie służbowe.

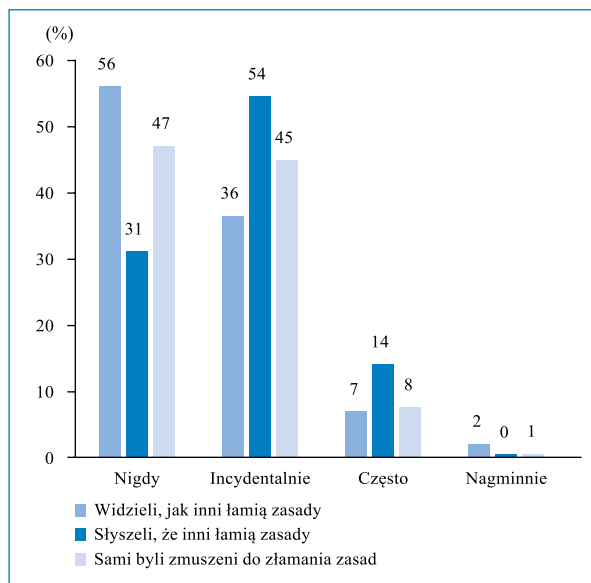
Dziewięć procent respondentów, którzy osobiście widzieli postępowanie innych niezgodne z zasadami i 5% osób znających łamanie zasad ze słyszenia twierdzi, że osoby dopuszczające się łamania zasad odpowiedzialności zawodowej ponoszą karę za swoje czyny. Najczęściej była to: nagana, zwolnienie dyscyplinarne, odebranie prawa wykonywania zawodu czy przeniesienie w inne miejsce. Rozkład procentowy kar w obu grupach jest podobny. Około połowa respondentów w obu grupach twierdzi, że przewinienia nie zostały ukarane, lub deklaruje, że nic nie wie na

temat kar ponoszonych za nieprzestrzeganie zasad odpowiedzialności zawodowej (ryc. 3).

Znacząca większość respondentów, którzy widzieli, jak inni łamią zasady, uważa, że do ich łamania dochodzi rzadko lub nigdy (ryc. 4). Największy odsetek osób, które stwierdziły, że do łamania zasad dochodzi często, był wśród tych, które znały przypadki łamania zasad ze słyszenia lub które były zmuszane do postępowania wbrew zasadom.

Dyskusja

Temat odpowiedzialności zawodowej pielęgniarek jest podejmowany w większości publikacji dotyczących znajomości przepisów prawnych warunkujących wykonywanie tego zawodu. Pielęgniarka ponosi osobistą odpowiedzialność za cały zakres realizowanej opieki nad pacjentem, wykonywanie zadań zleconych przez lekarza, a także w znacznym stopniu za sferę relacji między nią a pacjentem. W świetle Ustawy z dnia 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarstwa i położnej „zawody pielęgniarstwa i położnej są zawodami samodzielnymi” [7]. Pielęgniarka przyjmuje zatem osobistą i zawodową odpowiedzialność za wykonywane czynności zawodowe. Praca pielęgniarek powinna być wykonywana w sposób odpowiedzialny. Takie są oczekiwania społeczne; mówi się o zrozumieniu, empatii, uprzejmości, życzliwości oraz dostępności i gotowości pielęgniarek do pomagania chorym. Pielęgniarki podlegają regułom prawnym i moralnym funkcjonującym w społeczeństwie na zasadzie powszechności, a za swoją działalność ponoszą odpowiedzialność prawną i zawodową [8]. Do odpowiedzialności zawodowej zobowiązuje każdego przedstawiciela zawodu pielęgniarstwa ustawa o samorządzie pielęgniarek i położnych. W art. 38 tej ustawy czytamy: „członkowie samorządu podlegają odpowiedzialności zawodowej, przed sądami pielęgniarek i położnych, za postępo-

Rycina 4. Częstość występowania sytuacji zmuszających do przekraczania zasad odpowiedzialności zawodowej według respondentów

Figure 4. Frequency of situations causing to exceed the rules of professional responsibility

wanie sprzeczne z zasadami etyki zawodowej oraz za zawinione naruszenie przepisów dotyczących wykonywania zawodu pielęgniarki i położnej” [9]. Z analizy zgromadzonego materiału wynika, że 8% respondentów było zmuszonych do złamania odpowiedzialności zawodowej.

Podczas wykonywania zawodu pielęgniarka może popełnić błąd. Z badań Gawęł i wsp. wynika, że pielęgniarki często są świadkami popełnienia błędu podczas wykonywania zadań zawodowych przez inne osoby (pielęgniarki, lekarzy itd.). Zdecydowana większość pielęgniarek (96%) twierdzi, że na bieżąco koryguje błędy koleżanek lub rozmawia z nimi o zaistniałym fakcie, a jedynie 3% uważa, że każdy ponosi odpowiedzialność indywidualnie, dlatego nie reagują na zaistniałe zdarzenie [10]. Według Gawęł i wsp. błędy mogą być uwarunkowane wieloma czynnikami. Badane pielęgniarki wskazywały na następujące utrudnienia związane z pracą: niesatysfakcjonujące wynagrodzenie (84%), pracę w zmniejszonej obsadzie kadrowej (55%), duże obciążenie psychofizyczne wynikające z nadmiernej liczby zadań (44%), dużą odpowiedzialność (21%), niewłaściwy stosunek przełożonych do pracownika (32%), ograniczoną samodzielność w podejmowaniu decyzji związanych z pielęgnowaniem pacjenta (6%), brak dobrej komunikacji między personelem (1%), ingerencję rodziny pacjenta w wykonywane czynności pielęgniarskie (2%), traktowanie pielęgniarki przez lekarzy jak pracownika niższego szczebla (1%) oraz złą organizację

pracy (1%). Wymienione sytuacje sprzyjają popełnieniu błędu [10]. Respondenci w badaniach własnych wymieniają podobne czynniki sprzyjające łamaniu zasad: pośpiech i nadmiar obowiązków zawodowych, zły przepływ informacji, złą organizację pracy, rutynę i przyzwyczajenie. Zgodnie z Kodeksem Etyki Zawodowej [11] pielęgniarka w przypadku popełnienia błędu niezwłocznie powinna powiadomić odpowiednie osoby z zespołu terapeutycznego. Ze zgromadzonego materiału wynika, że wśród osób, które widziały łamanie zasad 48% wskazało na lekarzy, a 61% na pielęgniarki. Osoby, które znały przypadki łamania zasad ze słyszenia, w większości (80%) wskazywały na lekarzy i pielęgniarki (46%), jednak nie odpowiadały na pytanie, czy te nieprawidłowości zostały zgłoszone. Postępowaniem niezgodnym z przepisami prawa jest wykonywanie zleceń lekarskich wydawanych ustnie lub telefonicznie, co może być przyczyną popełnienia błędu. Przeprowadzone badania Gawęł i wsp. ujawniły, że taka sytuacja występuje często w praktyce pielęgniarskiej. Ponad 35% ankietowanych wykonywało tego rodzaju zlecenia [9]. Również z prezentowanych badań wynika, że respondenci, którzy sami dopuszczali się łamania zasad, wskazywali głównie na zlecenia lekarskie przyjmowane przez telefon i wykonywanie ich bez autoryzacji lekarza (23%) oraz wykonywanie czynności spoza zakresu obowiązków pielęgniarki. Ze zgromadzonego materiału wynika, że przyczynami niewłaściwego zachowania personelu medycznego wymienianymi najczęściej przez respondentów we wszystkich grupach są: pośpiech i nadmiar obowiązków zawodowych, zły przepływ informacji, zła organizacja pracy, rutyna i przyzwyczajenie. Osoby, które widziały łamanie zasad, wymieniały jeszcze brak określonego zakresu obowiązków, niezajomość przepisów i lekkomyślność. Według badań Gawęł i wsp. wynika że 73% pielęgniarek uważa, iż stosowanie procedur i standardów postępowania pielęgniarskiego oraz ich przestrzeganie podczas wykonywania pracy zapobiega popełnianiu błędów w pielęgnowaniu [10]. Z analizy materiału wynika, że 9% respondentów, którzy osobiście widzieli postępowanie innych niezgodne z zasadami, i 5% osób znających łamanie zasad ze słyszenia twierdziło, iż osoby dopuszczające się łamania zasad odpowiedzialności zawodowej ponoszą karę za swoje czyny, a są nią najczęściej: nagana, zwolnienie dyscyplinarne, odebranie prawa wykonywania zawodu, czy przeniesienie w inne miejsce. Obecnie ustawa o samorządzie pielęgniarek i położnych reguluje katalog kar, które mogą zostać wymierzone w razie potwierdzenia przewinienia zawodowego. Sąd pielęgniarek i położnych może wymierzać następujące kary: upomnienia, nagany, kary pieniężne, zakaz pełnienia funkcji kierowniczych w podmiotach leczniczych na okres 1–5 lat, zakaz

pełnienia funkcji z wyboru w organach samorządu na okres 1–5 lat, ograniczenie zakresu czynności w wykonywaniu zawodu na okres od 6 miesięcy do 2 lat, zawieszenie prawa wykonywania zawodu na okres 1–5 lat, pozbawienie prawa wykonywania zawodu [4, 5]. Gawel i wsp. w swoich badaniach również pytali pielęgniarki o znajomość organów rozpatrujących sprawy ich odpowiedzialności zawodowej. Tylko 29% badanych wiedziało, kto rozpatruje i orzeka o wysokości kary w sprawie odpowiedzialności zawodowej pielęgniarek [10].

Także Jara sprawdzała wiedzę badanych na temat postępowania w sytuacji przekroczenia zasad odpowiedzialności zawodowej. Z badanej grupy 60% nie potrafiło wymienić kar, jakie ponoszą pielęgniarki przekraczające swoje uprawnienia. Około jednej trzeciej wymieniło tylko naganę i karę pieniężną oraz sporadycznie odebranie prawa wykonywania zawodu [9].

Zawód pielęgniarki wymaga dziś coraz większej profesjonalnej wiedzy. Rozszerzenie przez ustawodawcę zakresu kompetencji pielęgniarki zmierza w kierunku zwiększenia jej autonomiczności wśród zawodów medycznych. Jednak ta okoliczność powinna wzbudzać w niej poczucie odpowiedzialności za działania na rzecz podmiotu opieki. Znajomość praw i obowiązków wynikających z aktów prawnych jest zatem bardzo ważnym aspektem w zawodzie pielęgniarki, którego istotą jest troska o drugiego człowieka, dlatego profesjonalne wykonywanie zawodu pielęgniarki wymaga stałego aktualizowania wiedzy zawodowej [12]. Wiedza na temat obowiązujących aktów prawnych w tym zakresie ma istotne znaczenie dla pielęgniarek, ponieważ osoby wykonujące ten zawód powinny mieć świadomość, że brak znajomości prawa nie zwalnia ich z odpowiedzialności za jego ewentualne naruszenie [7].

Wnioski

1. Badane pielęgniarki spotykały się zarówno osobiście, jak i ze słyszenia z przypadkami łamania zasad odpowiedzialności zawodowej w miejscu pracy.
2. Sytuacje, w których pielęgniarki były zmuszone do łamania zasad odpowiedzialności zawodowej, najczęściej dotyczyły przyjmowania zleceń lekarskich przez telefon bez autoryzacji lekarza oraz wykonywania czynności spoza zakresu obowiązków pielęgniarki (np. pobieranie krwi z tętnicy).
3. W opinii badanych osoby, które złamały zasady odpowiedzialności zawodowej, tylko w nielicznym procencie zostały za to ukarane.
4. Najczęściej wymienianymi przyczynami niewłaściwego zachowania personelu medycznego były: pośpiech i nadmiar obowiązków zawodowych, zły przepływ informacji i zła organizacja pracy, rutyna i przyzwyczajenie.

Źródło finansowania

Źródło finansowania: umowa o realizację pracy statutowej nr KNW – 1 – 047/N/4/0

Piśmiennictwo

1. Grochans E, Głowacka T, Szkup-Jabłońska M, et al. Wpływ poziomu wykształcenia pielęgniarek na znajomość wybranych aktów prawnych wykorzystywanych w pielęgniarstwie. *Problemy Pielęgniarstwa*. 2011; 19: 463–467.
2. Ustawa z dnia 15 lipca 2011 roku o zawodach pielęgniarki i położnej.
3. Stychlerz A. Uregulowania prawne dotyczące wykonywania zawodu pielęgniarki. Wydawnictwo Lekarskie PZWL 2009: Warszawa.
4. Ustawa z dnia 1 lipca 2011 r. o samorządzie pielęgniarek i położnych.
5. Zimmermann A, Banasik P. Wpływ nowych regulacji prawnych na zasady wykonywania zawodu przez pielęgniarki (część I). *Problemy Pielęgniarstwa*. 2012; 20: 385–392.
6. Rozwadowska E, Krajewska-Kułak E, Kropiwnicka E. Ocena znajomości Ustawy o zawodzie pielęgniarki przez studentów pielęgniarstwa i położnictwa oraz pielęgniarki i położne. *Problemy Pielęgniarstwa*. 2010; 18: 443–454.
7. Gotlib J, Belowska J, Zarzeka A, et al. Ocena wiedzy pielęgniarek Międzyzleskiego Szpitala Specjalistycznego na temat zasad ponoszenia odpowiedzialności zawodowej. *Pielęgniarstwo XXI Wieku*. 2015; 1: 38–45.
8. Rogala-Pawelczyk G. Odpowiedzialność zawodowa, służbowa, cywilna, karna pielęgniarki. W: Ślusarska B., Zarzycka D., Zachradniczek K. (red). *Podstawy pielęgniarstwa*. Rogala-Pawelczyk G. ed. Wydawnictwo Czelej 2004: Lublin.
9. Jara K. Odpowiedzialność zawodowa pielęgniarki. W: Kosińska M., Niebrój L. (red.). *Poszerzenie Unii Europejskiej: polskie pielęgniarstwo w czasie zmian*. Wyd. ŚAM, Katowice. ; 2005: 47–51.
10. Gawel G, Pater B, Potok H, et al. Świadomość odpowiedzialności zawodowej wśród pielęgniarek. *Problemy Pielęgniarstwa*. 2010; 18: 105–110.
11. *Kodeks Etyki Zawodowej*. Naczelna Rada Pielęgniarek i Położnych 2003: Warszawa.
12. Kieczka K. Opieka profesjonalna i zakres kompetencji pielęgniarek w Polsce w świetle prawa w ostatnim stuleciu. *Pielęgniarstwo XXI Wieku* 2010; 1–2: 81–85.